

ՆՈՐ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ

(Երկրի վարդապետաց)

Բառեր որ չկան Ռուսերենի քով

տեղն սրբի, և լատարտան շրթամբը»:

ԼԱՓԱՏԵՄ, երկ. Խաժառանգ, որպէս ուսանող զմեռ աշուղ, և քմակ զարկուն նոցա, թշնամանի և կեղեքի: «Ջայլան լատարտան, և ձրձելով կրտակեր թաղուն»:

ԼԱՓԱՏԵՄ, ԼԱՓԱՅՈՂ, ա. մ. Որ լիզու և լափէ. զամենայն կլանող, և կլանելով: «Ջմտարեման սան (լի է-րէովը) առամայն լափելի մաքրէր շունը»:

Մագ. Լ. Գ. «Ըստ նմանութեան լափելիզող զմոխրովայն զազանի իբր կերակրով» արեամբ պարարի. Նար. Ժ.:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ռուսերեն ունի բառեր՝ որ կը պակսին ՀՀԲ. (1) (Մխիթար Արքայօր Բառարանին) մէջ, ինչպէս նաեւ ՆՀԲ. (2) (Երկրի վարդապետացին) մէջ: Առանց իր առաւելութիւնները կը թուին, երբեմն արդարացումով կ'աւելցնենք և երբեմն ալ ոչ: Ունեցած է ան ձեռքին տակ, ինչպէս ըսուեցաւ, ձեռագիրներ կամ նախնայ գործեր, որոնք հետագայ ժամանակներու մէջ կորսուած են:

Միւս կողմէն Ռուսերենի քով կը բացակային բառեր, որոնք կը կազմեն ճախովիներ ՆՀԲ-ին: Երկրի վարդապետաց օրերուն, յայտնուած էին նոր ձեռագիրներ, որով կարելի էր հարստացնել քանակը հայ բառերուն, որոնցմէ Ռուսերեն զրկուած էր: Յետոյ նկատի առնելու է որ ան կըրցած է օգտագործել միայն այն աղբիւրները, որոնք կը գտնուէին Լեհաստան, բերում ձոն գաղթականներու ձեռքով: մինչդեռ ՆՀԲ-ի հեղինակները յաջողած էին զանազան կողմերէ հաւաքուած գործերու վրայ հիմնել իրենց աշխատանքը:

Հ. Մկրտիչ Ազեբեան, որ խմբագրած է ՆՀԲ-ը, և իր ուսերուն վրայ տարած

մեծագոյն վաստակը այդ հսկայ գործին, Բառարանին յառաջարանին մէջ, ուրիշ աղբիւրներու կարգին, կը յիշատակէ Ստեփանոս Ռուսերեն լեհացիին Բառարանը հետեւեալ ձևով:

«Ստեփանոս լեհացի կամ լեպոլսեցի ի հայոց իլվովայ՝ է կրկին, առաջին և երկրորդ ի ժե. զարու. երկաքանչիւրն թարգմանիչ ալիւսիլ գործոց ի լատին լեզուէ ի հայ: Առաջնոյն ոճ առաւել ընտիր քան զերկրորդին. նորին առաջնոյ է և բառգիրը ընդարձակ և բազմավաստակ չեւ ելեալ ի լոյս. զորոյ զհատուածս եւ թեզի մեզ տեսանել, ունի նշանակեցաք և զքանի մի բառս. և զանց արարաք զայլովք որք քննութեան և ստուգութեան երեւէին պէտս ունել»:

Ընդգծելի են նախ գնահատանքը «լեզարձակ և բազմավաստակ» որով կ'որակէ Լեհացիին գործը: Երկրորդ՝ որ ՆՀԲ-ի հեղինակները տեսած չեն լիովին այդ գործը, բայց եթէ անոր քանի մը հատուածները միայն, որոնցմէ ուզած են օգտուիլ: Երրորդ՝ չեն ունեցած վստահութիւն անոր բառերուն, և նկատած են զանոնք ստուգելի և կարօտ քննութեան:

Եւ արդարեւ Ռուսերենի Աղբիւրի բառը կրնայ օրինակ ծառայել մեզի, թէ ինչպէս յաճախ ան՝ կամ սխալ ընթերցումով և կամ ինքնահնար գիւտերով կը շեղի իրականութիւններէն:

Ան ունի Աղբիւրի բառը, որուն իմաստն է ըստ իր բացատրութեան. «Որ զիւրաւ ազուռի»:

այսինքն որ զիւրաւ ժողովի: Ազուռ բառէն կը մեկնի՝ որ կը նշանակէ ձեռքի ափ: Ազուռը հետեւաբար ժողովել, ափով ամփոփել:

(1) ՀՀԲ. կը նշանակէ Հին Հայկազեան Բառարան՝ որ է Մխիթար Արքայօր Բառարանը:

(2) ՆՀԲ. կը նշանակէ Նոր Հայկազեան Բառարան՝ որ է Երկրի վարդապետացը:

Ունինք ազուռ բառը, բայց ոչ ազուռի, չէթ գործածուած չէ մեր ձեռագիրներուն մէջ, և ՆՀԲ-ը իր բառերուն շարքին մէջ անցուցած չէ զայն:

Խնդիրը սակայն ատիկա չէ. այլ թէ Ռուսերեն այդ բառը ստեղծած է սխալ ընթերցումով Աստուածաշունչի մէկ տողին՝ ուր իրականութիւնն է այգորիկի:

Եւ աւելի զուարճալին այն է՝ որ ինքը Այգորիկի բառը կը համարի սխալ. մինչդեռ ՆՀԲ-ը զայն արդարացնելու համար կը բերէ վիպութիւններ Փաւստոս Բիւզանդացիէն: Կը թուի թէ Ռուսերեն ունեցած չէ ձեռքին տակ Բիւզանդի պատմութիւնը:

Ահաւասիկ խնդրոյ առարկայ տողը Եզրի Առաջին գրքէն (Գ. 13-15):

«Եւ յորժամ զարթեալ թագաւորն, առեալ զգիրն զոր ետուն ցնա, կարգաց: Եւ առաքեալ կոչեաց զամենայն մեծամեծս պարսից և մարաց և գնախարարս և զսպարապետս և զտեղակալս և զիշխանս: Եւ նստեալ ի տեղւոյ յայգորիկի, և կարգացին զգիրն առաջի ամենեցուն»:

Ի տեղւոյ յայգորիկի, և ոչ թէ ազուռի ինչպէս կարդացած է Ռուսերեն: ՆՀԲ-ը կը բացատրէ Այգորիկի բառը որպէս զահ-լիճ, հաւաքումի տեղ: Այս իմաստը ունի հոս, այս իմաստը ունի Բիւզանդի պատմութեան մէջ բերուած վիպութիւնն ալ:

* * *

Նկատմամբ այն բառերուն՝ որ անցած են Ռուսերենէն ՆՀԲ-ին մէջ, անոնց թիւը չափազանց բիշ է, քանի որ հատուածներ մը միայն տեսած են անկէ:

Այդ բառերէն է օր. Լատտեկի, որուն վիպութիւնն ալ առնուած է նոյնութեամբ: Ըստ ՆՀԲ-ի Լատտեկի կը նշանակէ փայտ կամ տախտակ՝ լատտեր շինելու յարմար: Իսկ Ռուսերենի համաձայն լատտերի կը նշանակէ ջրալից տեղեր աճող այն ծառը, որուն փայտէն լատտ կը շինուի: Վիպութիւնը, զոր կը բերէ Ռուսերեն, առնուած

է Աշխ. Ժ. (հաւանաբար Աշխարհագրութեան գիրք մը, որ անձանթ մնացած է յաջորդ շրջանի լանտաքներուն, ինչպէս Երկրի վարդապետաց): Իմաստի այս թեթեւ տարբերութիւնը որ կայ ընդ մէջ ՆՀԲ-ին և Ռուսերենի, կը մնայ բացատրելի: Համոզիչ կ'երևի Ռուսերենի տուած իմաստը, մանաւանդ որ ծառերու հայկ. անունները ընդհանրապէս կ'ընթացան իրենց վերջաւորութեամբ կ'ըլլան, ինչպէս տանձենի, խնձորենի, մորենի, ձիթենի, բայց կան նաեւ անոր հակառակ օրինակներ, ինչպէս նոճի, եղևին, շոճի, սօսի, ևն:

ՆՀԲ-ը չէ ուզած կուրօրէն հետելիլ Ռուսերենի տուած մեկնութեան, և անշուշտ այս շեղումին մէջ ունեցած է իր տեսակէտը: Ահաւասիկ իր Արմատական Բառարանին մէջ առանձին բառ չի նշանակեր լատտերին, այլ կը կապէ լատտ-ին հետ. և լատտերին ալ ենթադրաբար կը համարի «մի տեսակ ծառ, Alnus orientalis»:

Լատտ արմատը կը համարի առաջ եկած հնդեւրոպական նախալեզուէն և լիթուաներէնի ու հին բրտսերէնի մէջ եւս կը գտնէ նոյն ձայնը: Լատտ իր նախնական իմաստով կը նշանակէ կոճղ, փայտի կտոր, որմէ կ'աւելցնէ ունինք լատտեղ բայն ալ, որմէ կ'աւելցնէ ունինք լատտեղ-ի որ ըստ ՆՀԲ-ի լծորդ է պատրաստեղ-ի հետ: Նախնայ քով գործածուած է Լատտեղ-ը այս իմաստով: ՆՀԲ-ը կը դնէ այսպէս:

ԼԱՍՏԵԼ, երկ. ն. (լծ. պատրաստել, և պատրաստել), παρὰ τὸ σῶ, τῶ. Instauro.

զմտաւ ամ' թէ և այլքն որչափ ինչ գործեցին » . ԲԻՐԱ . մըկ . :

Ռոշքեան նոյն այդ լաստիւնը կը ներկայացնէ այսպէս.

ԼԱՍՏԵՄ-եց, եցի, լաստ առնեմ, յաա-
կապէս պատրաստեմ, կարգեմ, preparo,
as. Երեմ. 9. « Կառօք և երկվարօք ճա-
կատեսցի, յատուցցի իբրեւ զհուր ի պա-
տերազմ ի վերայ ք » : Ոսկ. 35. Ա.
« Որոյ աւետարանն զաշխարհս ամենայն
չատուց » :

Երկուքին մօտ ալ նշանակութիւնը նոյն է և հիմնուած նախնեաց միեւնոյն վկայութեանց վրայ: Սակայն հարցը այս չէ. լաստենի բառին նշանակութիւնն է որ կը տարբերի: Կը թուի թէ Ռոջեան մօքի ուսում մը կ'ընէ լաստ-էն լաստենի-ն հանելու: Թէեւ գործածուած է Ռոջեանէն յիշատակուած գրքի մը մէջ որ է Սշխ (?), սակայն կը ֆիսյ տարակուսական՝ թէ իրապէս այդ բառը առանկ է նշանակելու ծառը, որմէ լաստը շինուի: Հայերէնի մէջ եւնի վերջացող ծառերու անունները կը նշանակեն այն ծառերը, որոնց պտուղը՝ արմատն է բառին. այսպէս տանձ-տանձենի, խնձոր-խնձորենի, մօր-մօրենի, եւն: Արդ լաստենի-ի պտուղ կրնայ համարուիլ լաստը: Այս անճիշտ երեւոյթն է որ ՆՃԲ-ի հեղինակները մղած է տալ անոր ճշտագոյն բացատրութիւն մը, նկատելով լաստենի-ն պարզապէս որպէս փայտ կամ տախտակ՝ որմէ կը պատրաստուի լաստը: Ու այս-բան:

Ի հեղուարանական և ստուգարանական տեսակէտով արժէք մը չունի Սո. Մալ-խասեան՝ հիշէ Լատսեմին կը համարի « ցարասիներու կարգին պատկանող ծառ մը, զորը կեղեւով, կարծր դեղնագոյն, հիւսնութեան և ճախարակագործութեան և լաստեր ջինեղու յարմար փայտով, կոթնաւոր, կլորկեկ, բլթածայր, անհաւասար ատամներով տերեւներով, մենատուն

կառուկներով» (*Alnus glutinosa*):
Ստ. Մալիաօսեանց չ'արդարացներ իր
բացատրութիւնը ոչ մէկ վկայութեամբ,
ինչպէս առ հասարակ իր միւս բառերու
շարքը:

* * *

Երկրորդ բառը, զոր նշիւք կ'առնէ Ռոշքեանէ, (անդրադարձուած միայն մեր համեմատած սրւնակներու մէջ) է ԱՍՏՈՒՍԵՆ, որուն արմատը լատիներէն latro-էն կը դնեն երկուքն ալ և նշանակութիւնն ալ՝ հաջել: Բերուած վկայութիւնը նոյն է երկուքին քով եւս: Բայց մինչ Ռոշքեան կը դնէ Յակ. Ճառ. ԺԳ., նշիւք՝ ՄԾԲ. ԺԳ.: Այս տարբերութիւնը զիւրաւ կարելի է բացատրել:

Երկուերն ալ ակնարկած գործը նոյնն է, այսինքն «Զգօն» գիրքը Ս. Յակոբ Մժբնայ հայրապետին, հայերէնի թարգմանուած ասորերէնէ։ Մին՝ հեղինակին անունը կը գործածէ, միւսը՝ քաղերն։

Սակայն զարմանալին և զժուլարին հար-
ցը այն է՝ որ ինչպէս այդ գործին մէջ
լատրատել բայը՝ « հաջել » նշանակու-
թեամբ՝ կրնայ գոյութիւն ունենալ։ Հա-
ւանաբար, ինչպէս զիտել կու տայ Հ.
Մկ. Աւգեբեանն ՆՃԻ-ի Յառաջարանին մէջ,
ձեռագիրը յետին զարբերուն աղաւաղուած
է ռամկական բառերու ներմուծումով, և
կը յուսայ որ օր մը կարելի ըլլայ անոր
լաւագոյն ձեռագիրը գտնել։ Այդ բառին
հին կամ նորամուտ ըլլալու պարագան
լուծելու համար անհրաժեշտ է այդ ցան-
կայի գիւտը։

կալի գիւտը՝
Աճառեան այս մեր կասկածը հեզհան-
քով մը աւելի եւս կը շեշտէ։ Ու բացար-
ձակապէս կը ժխտէ Լատորատեկ բային
latro-էն առաջ եկած ըլլալու կարելիու-
թիւնը, Կասկածը կը սկսի Հիւրշմանով
(Armenische studien, Լայպցիկ, 1883),
որ տարակուսելով հանդերձ՝ կը համարի
զայն առաջ եկած latro-էն։ Աւելի հիմնա-
կան է քննութիւնը Պրօքէլմանի (Lexicon

Syriacum, Պերլին 1895) իւ « Ուսումն
փոխառեալ բառից », գործին մէջ (էջ 115,
ինչպէս կը նշանակէ Աճառեան) որ կը
համարի թէ հայերէն ԱՏԵԼ բայով շինուած
բառախաղ մըն է, և կամ կրկնութեամբ
ուժեղացած, նշանակելով ուժգին ատել,
կամ բամբասել: Աճառեան համաձայն է
այս մեկնութեան և եզրակացնելով կ'ա-
ւելցնէ. 1) Հայերէն շատրատի չի նշա-
նակում հաջել, և նշբ միայն հնարած է
այսպիսի իմաստ ըստ լատիներէնի: 2)